

A Bokor archívumából

Barcza Barna

Elmélkedés szimfóniaszóra

avagy

Mit mond nekem a IX. szimfónia?

A IX. szimfónia a beethoveni szimfóniák közül a legmeditatívabb. Zenei formákat feszítő energiái, addig nem ismert dinamizmusa a legegységesebb emberi kérdések ostromgyűrűje.

Beethoven szimfónia-alkotásaiban szokatlanul hosszú idő, 12 évi hallgatás előzi meg (1812-24-ig). Mondhatnók, 12 évig forrt, kavargott benne, 12 évig elmélkedte át művésziileg a szimfóniát. Beethoven egész életében meggyőződéssel vallja, hogy a kiváló művésznek mindenekelőtt kiváló embernek, erkölcsileg is magasabb rendű egyéniségnek kell lennie. Az öregedő Beethoven emberi nagysága érik be ezekben az években, és ez segíti ehhez az átfogó látásmódhoz. De ez csak a nézőpont, ahonnan a tekintet – éppen a IX. szimfóniában is – mindig félreérthetetlenül Istenre szegeződik. „Nincs magasztosabb dolog – írja –, mint a többi embernél közelebb jutni Istenhez, és árasztani az Istenség sugarait az emberiségre.”

Nem véletlen, hogy ebbe a nagy „meditatív periódusba” esik a *Missa Sollemnis* megkomponálása is. Amíg azonban az istenélmény a *Missa Sollemnis*-ben – mondhatni – szakrális, addig a IX. szimfóniában kozmikus keletekben mozog.

Egy kozmikus vízióval vagyunk szemtanúi. Ezúttal a látnok nem próféta, hanem alkotóművész. Az örökkévaló oly szenvedélyesen kereső, problémázó Beethoven víziójával áttöri a hétköznapi szemlélet szűk korlátjait, megoldást kereső szelleme a lét forrását lengi körül, és az ellentétek nagy titkaira függeszti látnoki szemét. Látomásának prizmáján az élet szétesik határeseiteire: keletkezés és elmúlás, végesség és örökkévalóság, külső robusztus erők és belső lelki finomság, vak mechanizmus és a legtisztább szeretet villózik zenekarán. Nem hiszem, hogy Isten és az ember viszonyának nagy feszüléseit valaki is megrázóbban tudta volna ábrázolni az ember oldaláról, mint Beethoven.

A IX. szimfónia magában foglalja az ember Isten-keresését a tragikus mélységektől a boldog Isten-bírásig; ugyanakkor megjeleníti előttünk Istent: a távoli és félelmetes Istentől a szeretet Istenségéig.

I. tétel (A teremtés csodája)

Az első tétel a zenei vízió leglenyűgözőbb része. *A teremtés csodáját*, sőt helyesebb, ha azt mondom: a teremtés természetességét szemléljük.

Az első akkordok hallatára a tompa őr, az érzéketlen semmit érzük meg, a világűr szívet fagyasztó hidegét, amely mint a kongó bálnagyomor vágyik valamit befogadni. Félelmetes gomolygásban, sístergésben kavargog elő a káosz a maga alakulatlanságában. A látomást látó művész remegve bújik meg a tömeghalmazokat létbehívó Isten nagysága előtt. Érezzük, amint a gigászi anyagtömbök – mielőtt örült forgásba kezdenének – a Teremtő alkotó ujjja nyomán a semmiből belezuhognak a létbe. Mintha egy gigászi fazekas agyagtömböket csapkodna a gyurmafára. – Hát ilyen a mi Istenünk, ilyen robusztus, ilyen darabosan alkotó, ennyire nekifeszült mesterember?!

Ez a tétel az alkotóművész élménye az alkotó Istenről. Csak a legnagyobb művészek tudták érzékeltetni ezt az istenszerű alkotást, a hatalmas erők formába szorítását. Gondolok itt Beethoven mellett Michelangelo Ádám teremtése c. freskójára.

Miközben a féktelen és félelmetességében túrheteren káosz az alkotó keze nyomán lassan kozmoszba rendeződik, a melléktema lágyabb dallama biztosítja a művészi varázsságot, és engedi sejteni, hogy ennek a durva tömegekkel dolgozó Mesternek nemcsak ereje, de talán szíve is van. Jobban megfigyelve azonban inkább fájdalmas ez a melléktema, a látnok félelme és szomorúsága a lehangoló nagy, durva erők és a „darabos” Isten látán, átérezve saját törpeségét.

A káosz fölött az „Isten lelke lebeg”. Az alakatlan tömeg valósággal sóvárogja az erősekező Teremtő további rendező, törvényhozó aktusait. Szinte bedübörögnek ezek az isteni közbelépések, és csakhamar élvezhetjük az alakuló rend muzsikáját. Kicsit merev ez a rend, még túl anyagszerű, de rajta már mint alapokon épül egy magasabb rendű összhang. A sok benyomás csak úgy verdesi a fantáziát. Kinek lehet erről képzete? Vajon ki állhatott őrt a teremtésnél? Csak egy szellemörökség bonthatja így ki emlékeit.

„Az ösködőknek és gázoknak rettetetes forrongása, kavargása, birkózása és ütközése vajúdik előttünk, mire anyag lesz belőlük. A kaotikus ősananyag mennyi robbanása, vergődése, forrása és kínja olvad végre egy halk pianóba az első csillagos estén. Mennyi energia és atmoszférikus nyomás feszül és erőlködik, míg egy harmatos hajnalon szüzi érintetlenségben kinyílik az első hamvas lilium. Az erőknél kicsoda áradása és összjátéka viharzik el, mire kiszövik a tavaszra ébredt játszi pillangó ezerszínű szárnyát. Mennyi harc húzódik meg a szó mögött: ÉDEN” (Halász Piusz: Természet és természetfölötti ütközése a pap életében. Papi lelkeség, 11.).

Az értelem és akarat már rendbe szedte a káoszt, de még hiányzik a végtelen isteni szeretet tükröződése. A tétel kódájában ez is megjelenik. Egy csodásan szép dallam melegségében megjelenik az értelem a Földön az ember alakjában. Mintha Isten alkotó kedvének feleslege végigcsordulna a hideg anyagon! Az emberi lélekről már visszaverődhet a Teremtő szeretete. De a csöppnyi kis dallamoázis szinte eltörlül a gigászi méretek mellett. Sístergő világok robajában mégis megérezzük, hogy ezért van minden. Amiért érdemes élni, az mégiscsak ez az eltemetett kis emberlélek, amelynek legszebb vírága a szeretet.

Ebben a tételben azonban ez a gondolat csak felvetődik, hogy megjelenésével tulajdonképpen megadja az alapvető problémát: a parányi ember és a gigantikus erők ütközésében nem kétséges, kinek kell alulmaradnia. A művész egész egyéniségével szenvedti ezt a kilátástalan lehangoltságot. Erre utal az óda záró része, „mely a zeneirodalomban példátlan plaszticitással idézi elénk a katasztrofális megtörttség képét” (Bartha Dénes: Beethoven kilenc szimfóniája). Szívet tépő segélykiáltás ez, melynek hirtelen megszakadása „egyetlen haragos, tiltó és kétségbeesett mozdulat” (Szabolcsi Bence).

Csak a szimfónia egészéből érthetjük meg, hogy ez a burkoltan Isten elleni lázadás abból ered, hogy Beethoven szétbontja Isten teljességét a kozmikus történelemben kifejlő isteni megnyilatkozás fázisaira, és ebben a tételben a lét-

síkok fokozatának legalját teremtő Isten, tehát még az Oszövétség istenfogalmánál is korábbi fázisban elgondolt Isten működik. Még könnyebben megértjük ezt, ha figyelembe vesszük Beethoven kissé panteisztikus istenfogalmát, amely hajlamos Isten önkifejtődését a természet fejlettségével azonosítani. – Ha eltekintünk ezen alapvető tévedéstől, a keresztény felfogásnak is sokat mond a természetfölötti rendeltetés alá zsámulylu a természetet állító Isten képe.

Ebben a tételben az anyagot teremtő Mester túlságosan el van foglalva az anyag formálásával – vagy csak mi látjuk őt ilyen elfoglaltnak? –, mintha még nem törődne eléggé remekművével: az emberrel. Ezért olyan magára hagyott az ember, ezért érzi magát a kozmikus erők játékszerének.

Ha áttekintem a létsíkokat, melyekbe az ember belenyúlik: anyag, élet, lélek, szellem, kegyelem, akkor ezek közül valóban már a legelső, az anyag is alkalmas arra, hogy Beethovennel együtt annak törvényeiben csodáljuk a Teremtőt, de valahányszor megreked itt az emberi szem, mindig szembetalálja magát az első tétel segélykiáltásban végződő problematikájával.

II. tétel (Az örökké nyughatatlan ember víziója)

Az előző tétel végén felfokozott mértékben éreztük azt a vergődést, melyet a művész a sors kérlelhetetlen erőinek hatása alatt élt át, s amelyet már megcsodáltunk, sőt gyönyörű megoldását is átélveztük a legarányosabb Beethoven-szimfóniában: az ötödikben. Hogy ez a lehengerlő sorsprobléma újra megjelenik a IX. szimfóniában, még nagyobb vetületben, nemcsak arra utal, hogy átfogó emberi problémával van dolgunk, hanem beszédesen tanúsítja, hogy egy probléma elméleti vagy akár művészi megoldása nem jelenti egyben annak az életben való megoldását is. Itt láthatjuk, hogy az eszményekért oly lelkesen harcoló Beethoven, noha művészi nagysága miatt szertelen egyéniség, mégis milyen reális az ember gyengeségeinek megítélésében.

Az első tétel kozmikus dinamizmusa után joggal várhatnánk egy pihentető, megnyugtató második tételt, amely a szimfóniaszerzés hagyományainak is megfelel. Pont az ellenkezőt kapjuk. A szokatlan tempójú tétel széditően ragad magával. A látomásba belefeledkező művész ezzel is értésünkre adja, hogy itt nem széplelkek egyszerű zenei élvezetéről van szó, és a zseni víziójának nagyszerűségét nem lehet mindig beszorítani méglyó bevált keretek közé sem.

A második tétel témája az ember. S van-e nagyobb titok az embernél?

Az örök nyughatatlan ember élete a tétel címe szerint: *molto vivace*. Valami örvénylő forgatag vonul végig az egészen. A makrokozmosz látomása után itt az ember titokzatos belső erőinek harca hullámszik, ősi ösztönök és kaoti-

Mintha csak e tétel hallgatása közben írta volna Sik Sándor az alábbi verssorokat (A hetedik nap dallama):

„Egy újszülött tűzlabda száll az úrben,
Tűzlevégőt szív, tüzet, tejet iszik.
Míg körülötte tenger tűz-egyek
Gomolyognak és csecsemő világok
És most-élválasztott naprendszerek
Keringenek és mint bűgöcsigákat,
Pajkosan pergetik maguk körül
A csillagok parányi tűzcsiráit.
És minden csillag új tűzöccénnel
Lesz terhes újra, és ezerszer újra,
Mígnem egyszer a millióodik
Tűzöccén egy hamvadó zugában
Megcsillan és vígan hímálni kezd
Egy tűzparány, egy ici-pici gomb,
Egy játék-labda, melynek engedelmese
És alázatos szolgálóleánya
A Föld, az én anyám.
Hol vagyok én!
És hol van tőlem kezdet és valóság!
Hol van az a Valami, ami Van!
Hogy jutna hozzá hangom cirpelésé!
Hogyan törődne porszem életemmel!”
És a végső felkiáltás:
„Hol lel egy pontot megvetetni lábát
Embergondolat és emberkiáltás?”

kus erők iszonyatos vihara csitul benne lassan melódiává. Itt is nagy erők rohamra gázolja az embert, de ezek már nem is annyira gigásziak, mint inkább démonikusak. Beethoven kedvence, Rousseau mondja: „Az ember szabadnak születik, és mégis mindenestül bilincsekben kell sinylődni” (Rousseau). Beethoven felismeri a nagy igazságot: szabadságunk legnagyobb bilincse a bennünk tanyázó, lefelé húzó erők démoni uralma. A tétel daktilus ritmusa megengedi, hogy Beethoven régi tervét, egy Bacchus-ünnep szimfonikus megvalósulását lássuk benne. A nagy rohanásban kifáradva néha kéjesen belevetjük magunkat a tiltott örömköbe. Mennyi részvétet csal szívünkbe ez az örült rohanás, hajsza a boldogsáért! Szinte szeretnénk odakiáltani: Ember, megállj! Nagy mohóságodban, boldogságszomjúságodban nem bírtad szemed magasabbra emelni, hogy meglásd a tisztavízű forrást, hanem nekihsaltál, s teli szájjal szürcsölöd a pocsolját?! Kiáltásunk azonban fölösleges, mert Beethoven művészi zsenije beszédnél világosabban érzékelteti az állértékek habzsolásának kiábrándító céltalanságát.

A trió rész idillikusan pasztorális hangulata is félreérthetetlenül az e világ igézete, amelynek erőtlensége, főleg pedig mulandósága majd a III. és IV. tétel fényében válik nyilvánvalóvá. Az e világi idill csak bódulat, „nemes szíveknek kínosan kevés” (Rostand: Cyrano de Bergerac).

Aki egyszer az érzékek síkján szeretné megtalálni a boldogságát, kielégülé-

sét, azt szükségképpen rabul ejti a mohóság, nincs többé megállj, mindig többet markolna, mindig kevesebbet mérít, végül is őrjöngő lidércé válik a boldogságkeresés: valóban, a tétel tempója óriási!!

Élete utolsó napján egy halálraírt Mécs László Rohanás a tavaszban c. versét kaparta bele a siralomház falába. A Halál rémes tempóban közeledett feléje, s az utolsó nap talán eszelős nyugtalanságában élte át a „sietni muszáj” szörnyű kényszerét. Csak az utolsó versszakot idézem, mintegy illusztrálva, hogy az a rohanás, amit a II. tétel megelevenít, nem az Életre, hanem a Halálba vezet.

„Rohanunk pihenéstelenül dübörögve,
öklömmel ütöm a Titok-vezetőt:
míg hátratekint vigyorogva, röhögve
a Halál... nevetése lidérc, temető
szaga rajta, hadarva susogja a száj:
sietni, sietni, sietni muszáj!”

Soha nem volt aktuálisabb ez a II. tétel, mint napjainkban. A nagy zsenik mindig évszázados léptékben előre éreznek. Korunk nagy élvezethajhászát, öncélú és mértéktelen kielégülési vágyát, egyszerűen perverz boldogságkeresését valóban csak ilyen apokaliptikus vágtatás tudja érzékeltetni. Bár csak fel tudnók nyitni a mai ember szemét, bárcsak meg tudnók húzni Dürrenmatt „Alagút”-ban rohanó, irányíthatatlanná vált vonatának vészfékét, s ki tudnánk vezetni utasait, a ma embereit a III. és IV. tétel igazi boldogságot adó elíziumi mezőire!

A II. tétel még többet mond. Csatatér a lelkünk. Ha az első tétel intonálásában tekintjük, s a mikrokozmosz, azaz belső, lelki erőink harcára alkalmazzuk, az erkölcsi jellem kialakulásának viharos útjait szemlélhetjük. „Az energiának milyen titáni erőlködése bontja ki lassan a szellemet. Az erőnek mekkora összjátékára van szükség itt is, amíg megszületik az első akarás. A dalam mennyi zokogása, magába csukló decrescendója és kitörő fortissimója viharzik végig ezen a belső kozmoszon, míg végre kiforr az erkölcsi jellem” (Halász Piusz, i. m.). Valóságosn titánokká kell lennünk, hogy a félsőbbrendű én, a „forma” szuverén uralma hatalma alá gyűrje az ösztönös erőket. A Beethovennél megszokott „kolossalitás” itt az erkölcsi rendben ad lenyűgöző eszményt. Ez a tétel ugyanis formáját tekintve scherzo. Hogy a szerző nem annak nevezi, ennek az az oka, hogy még a gyanúját is el akarja kerülni annak, mintha itt tréfáról lenne szó (a scherzo ugyanis tréfát jelent). Nagyon is komoly, önmarcangolóan harcos valóságáról van itt szó. A tétel grandiozitását és tartalmát tekintve, ehhez képest Beethoven valamennyi scherzója csak tanulmányoknak tűnik. Mégis, ezt a szinte lebírhatalatlan témaanyagot a lehető legszorosabb rend szorítja formába, művészi organizáció kereteit remegtetni meg

a duzzadó tartalom. „A triós forma nagy hármastagolásán kívül a scherzo első fő része önmagában véve is hatalmas szonátaforma a szokásos hármastagolással” (Bartha, i.m.).

Könnyű harmonikus egyéniségnek lennie annak, aki kiegyensúlyozott természetet örökölt. Ez a „statikus harmónia” azonban merev és fagyasztó, sokszor a viaszfigurák festett mosolya és nyugalma. Igazi harmónia ott van, ahol a rend szerterobbanni akaró részeket fog egybe, egyik energiáját a másikkal egyensúlyozza, a feszítő erőket ritmikus mozgássá zabolazza. Derű, nyugalom és mosoly van az ilyen arcon is, de ennek az arcnak életrevaló pirossága a befogott erők ritmusáról dalol. A II. tétel tartalom-forma összhangja ilyen hősi egyéniséget vetít elénk, s noha a derű helyett itt még a tragikus vonás dominál, de ez az egyéniség már alkalmas arra, hogy a III. tételben felfogja a szenvedések tisztító hatását, megkapja a nagy transzcendens beirányzást, és kiépítse magából a IV. tétel ujjongó, nagy szintetikus karakterét, a szeretetben kiteljesedett embert.

Végül, a II. tétel tekinthető történelmi távlatban is, az emberi történelemnek legátfogóbb értelmében. A tétel ki-elégületlen rohanásában a történelem nagy szőnyegének visszáját véljük látni, de éppen ez bizonyítja, hogy a szőnyegnek színe is van. A történelmen végigjáró Isten a szőnyeg színén halad végig, s látja teljes értelmét, mi pedig vergődésünkben csak botránkozunk a szőnyeg fonákján.

„A pesszimisták azt mondják, hogy a történelem tragikumok beláthatatlan csontmezője; s én keresem, nem hallani-e ki a halálhörgésből és csatazajból, nem érezni-e ki a vér- és hullaszagból egy irgalmas és szent Isten szíve dobbanását? A szkeptikusok úgy találják, hogy a történelem tehetetlen vergődések szeszélyes játéka, legföljebb folyó, mely rövid hegyi út után, a végeláthatatlan síkság lapályain elposványosodik; s én kérdelem: vajon nem válik-e be itt is, hogy *virtus in infirmitate perficitur* (az erő az erőtlenségben teljeseedik ki)? Ez a nagy tehetetlenség és vergődés nem diadalmas erőnek kikiáltója-e?” (Schütz: Isten a történelemben) – Hogy mennyire így van, azt majd a III. és IV. tétel mutatja be.

III. tétel (Haláltétel)

Az egyetemes zeneirodalom talán legszebb tétele ez a felülmúlhatatlan *adagio molto e cantabile*. Soha, semmiféle muzsika nem markolt úgy a lelkembe, mint ez a tétel. Mennyi fájdalomba öltözött boldogság! Egyszerre belesír és belesimogat a lélekbe. Ki tudná szebben elmondani, hogy a halál nem az utolsó szó az ember életében? Ki tudná szebben érzékeltetni a túlvilág időtlen valóságát?!

A főtéma egy magasztos áhítatú mennyei dallam. Isten megszája a magára maradt, vergődő, problémázó embert, s azok számára, akiket az élet szenvedései befelé fordítottak, elmélyítettek, megadja a természetfölötti segítséget: a kegyelmet. Már az ötödik szimfónia második tétele is a lelki befelé fordulásra hívja fel a figyelmet, mely egyedüli kivezető út a külvilág kérelhetetlenségéből. Azonban nem életidegenség ez, nem *Flucht vom Leben* (azaz menekülés az életből), hiszen Halász Piusz szavai: „A kegyelem lényünk legmélyéről tör elő, és kiáradása közben átjárja és kibontakoztatja egész természetes emberi valónkat. – Ha aztán a kegyelmi erők átjárják a természetes erőket, a természetben szunnyadó életörömöt, alkotókedvet, bátorságot és zsenialitást, s minderre az isteni élet világosságát és melegét sugározzák, akkor a természet minden lappangó energiája kifeszül és meghatványozódik.” (A természet és természet fölötti végső győzelme, P. L., 12.).

Ha művészileg a szimfónia megoldása a fináléban csendül is ki, a *megoldás gyökere* mégis itt van. Az első tétel kozmikus erejét öröklő és szenvedő, második tételbeli ember pálfordulása, damaszkuszi jelenete *itt történik meg*: a főtéma nem más, mint találkozás Istennel. A lélek misztikus mélységein keresztül emelkedünk a legmagasabbra: az Abszolútumhoz. Az eszeveszett hajsza, a lihegő boldogságkeresés után egyszer csak megnyílik előttünk az a másik világ, s a térdre ereszkedő léleknek megmutatja a dolgok „nagy hiábavalóságát”. Eddig belefeledeztünk a világ kutatásába, s egyszer csak (Tóth Árpád: Téli verőfény):

*„E vén világba zárt örök szívét
Feldobogtatja nekem most az Úr.”*

A kozmosz dühödttombolása, úgy látszott, mindent betölt, s mikor már majdnem eltikkadt a vándor, akkor talál rá a védett oázisra (Tóth Árpád: Prospero szigetén):

*„A parton, ahol megtörik az ár,
Ahol a vad vész verve búj lühegni.”*

Ne féljete a tomboló világtól, a Sántán pufogó görögtüzei ijedten hunyászkodnak a halk szavú kegyelem titka előtt. A kozmosz akár ijesztő, akár lenyűgöző tolokodása mögött meg kell látni az Alkotót, s a sóvárgott boldogságot, melyet nem adhatott meg a második tétel bacchanáliája (azaz vigassága, mulatozása), örökre és soha nem remélt mértékben megadja a harmadik tételben a lélek mélyén is feltárulkozó Isten. Aki meg akar sejteni valamit a misztikus istenélmény kimondhatatlanságából, az hallgassa meg nyílt lélekkel ezt a tételt! De aki erre képtelen, az is érteni kezdi a költő gondolatával (Tóth Árpád: Hegyi beszédek felé):

*„S mintha olykor a gyarló földi dalban
Hangját próbálná haloványan, halkán
Valami égből üzent, messzi, szép
Hegyi beszéd.”*

A második vonóskvartett imádságos áhítatú lassú tételét tudom itt némi párhuzamként említeni.

A melléktéma talán még megrendítőbb, vagy helyesebben megindítóbb. Első megjelenésében: a halálba néző ember fájdalom, amelyen azonban már itt is átragyog az örökkévalóság boldogsága. Mintha egy szeretemen ravatalánál állnék, és patakzó könnyeimen keresztül mosolyognék reá – ő pedig a halotti arc mögül a túlvilág ígézetével szintén visszamosolyogna rám.

Nagyon is emberi ez a téma. Hiszen a legtisztább hit talaján is fájdalmas lehet a halál, másrészt a legtöbb embernél a befelé fordulás, a lázadás lecsendesítése nem pálfordulásként történik, hanem alaposan meg kell szenvedni azt.

„Mennyi rejtétt tusakodásnak, vívódásnak, belső vonaglásnak kell megvárnia ezt a magányos bolygót, mire termékeny talajjává válik. Mennyi belső tűznek, fortyogó kráternek kell kialudnia benne, mire magába tudja fogadni a tiszta fényességet. Mennyi csöndnek, csalódásnak, fájdalomnak, betegségnek és letörésnek kell végigszántania rajta, míg végre először indul el kövér cseppekben az alázatosság langy esője” (Halász Piusz).

Beethoven rendkívül önérzetes és alázatos volt. Most itt, az Isten színe előtt, nem győzzük eléggé csodálni alázatát. Férfias alázat ez. Nem a sors gőzhengere alatt kialakult alacsonyabbrendűségi érzés, hanem a saját bukásaiból erőtlenségét felismerő ember bizakodó feltekintése az irgalmas Istenre.

Formáját tekintve a tétel egy nagylegzetű variáció. Azonban az alkotóművészete csúcsára felérkezett Beethoven isteni adományát csodálhatjuk meg abban, ahogy a sokszor játékos variációkat is olyan magasztosan és földöntúlian kifejező dallammá tudja emelni.

Mindig kevesebb lesz a fájdalom, s több a megbékélt várakozás. Majd felharsannak az utolsó itélet harsonái, de egyre csökken háttorzongató erejük, mert hangjuk kíméletlen zengését lágyan körülfonja a gyermekét hazaváró Atya megbocsátó szeretete. – A zeneesztéták egybehangzó véleménye szerint a tétel nincs igazi értelemben lezárva (erre majd külön figyeljünk!). A szerző szándékosan hagyta meg nyitotttnak, a megtalált irányban beteljesülést sóvárgónak. – Aki igazán szereti Istent, annál nem attól kell tartani, hogy fél a haláltól, hanem hogy módfelett kívánja azt. Csak Mozart Requiemjét merem párhuzamba állítani e tétellel. Mint nála, úgy itt is ez a zenei imádság a síron nőtt illatos rózsa. Halálból, testből-porból és istenszeretéből szőtt színpompás virág. Nehéz az életet elviselni? Könyörtelen a sors? Ültessetek rózsákat a sírokra – és a lelketekbe!

Nem hiszitek, hogy van túlvilág? Hallgassátok csak! E tételben az Atya mosolyog rátok. Ő nem csalogat. Csak feltárja magát, és ti rohantok Hozzá. Ő

minden tökéletesség forrása – a szépé is. Aki igazán szereti a szépet, nem nyugodhat meg, csak Őbenne...

Olyan szépen mondja Ady (Imádság háború után):

„...lecsukódtak bús nagy szemeim
Számára a világnak,
Nincs már nekik látnivalójuk,
Csak Téged, Téged látnak.
Két rohanó lábam egykoron
Térdig gázolt a vérben,
S most nézd, Uram, nincs nekem lábam,
Csak térdem van, csak térdem.”

IV. tétel (Egyesülés Istennel)

Ha előbb a lélek hagyta el a földet, most a negyedik tételben az ember, sőt az emberiség testestül-lelkestül emelkedik a mennybe. Örömről máshol is, és mások is írtak, de ez az öröm egészen magasrendű. Központi gondolata (Schiller: Az örömhöz – Rónay György ford.):

„Túl a csillagsátoron
Él mindnyájunk Édesatyja.”

A harmadik tétel misztikus elmélyedését itt a tétel elején riasztó futamok szakítják meg. Mintha az élet átlendült

volna a halál riasztó mezsgyéjén, majd hirtelen elcsitulnak az ítélet rettenetet keltő akkordjai, s az ember egyszer csak a mennyi boldogság elíziumi mezőin találja magát. Mint az újszülött, próbálgatja örömét emberi módon kifejezni. Keresgéli a témát, amelybe örömét süríthetné. Látomás a látomásban, amint a feltett művészi kérdésre mint válaszok felbukkannak az előző tételek témái mint lehetőségek. Azonban sorra el kell utasítani őket. Halljuk a távolból az első tétel „káoszmuksikáját”. Am megszólal a basszusok ingerült recitativója: Nem ez az, nem ez a kaotikus és démoni küzdelem fejezi ki az én örömetem! Felbukkan a második tétel bacchanáliás, táncos öröme. A recitativo ismét ráfordul: Nem ez! Illetlen ide ez a buja rivalgás! Elősejlik gyengéden a harmadik tétel bensőséges áhítata. Ez sem idevaló, hiszen ez még a vándor sóvárgása, nem pedig a célba ért ember minden várakozást felülmúló öröme. Végre lassan, ünnepelesen feltámad az igazi dallam, a nagy ünnep, a beteljesedés, az Istenre találás, a szeretet dallama.

„A kinyilatkoztatás lenyűgöző egyszerűségével és fenségével, a végső bizonyosság nyugalmaival szólal meg az örömtéma, először halkán és *unisono*,

majd fokozatosan felerősödve, mind hatalmasabban kiterelvényesedve” (Tóth Dénes: Hangversenykalauz, 184. o.).

Jellemző ez a próbálkozás, amellyel a megfelelő dallamot kereste a szerző. Bizony, az igazán nagy dolgok előterében az ember mindig elnémul. Még a legtökéletesebb forma is törpévé zsugorodik ilyen érzések hordozójaként.

De többet is mond ez a keresgélés. Nemcsak a művészi egységet biztosítja, összefoglalva mind a négy tétel témaanyagát, hanem rámutat egy magasabb rendű egységre: a lét alapvető egységére is, amint az az ember oldaláról kitapintható. Ha az örök dicsőség boldogságának érzékeltetésekor el is utasítja a korábbi témákat, felsorakoztatásuk mégis emlékeztet arra, hogy az út ezeken keresztül vezetett ide. Ha nem fortygott volna a siető káosz, he nem hajolt volna az élet uralma alá a kozmosz, ez a nagy behemót, ha nem harcoltunk volna az érzeink húrján kéjesen végigvibráló démoni erővel, és ha a szenvedések tisztító tüze és a kegyelem csodája nem ragadott volna transzcendens áhítatba, akkor most felesleges volna keresnünk a szeretet és öröm ujjongó dallamát. Az a félelmetes erő, amely az első tételben gígászi rémnek látszott, innen, az érték-skála csúcjáról nézve megkapja a maga fundamentális helyét. A tévutakra csábító *biosz* (biológiai élet) innen nézve már csak a küzdelem, tehát a történet egyik nagy energiaforrása, és az emberi testvériségnek – mondhatnók – anyagi létalapja. A harmadik tétel a lelket mutatja be, amely Istenbe kapaszkodva már képes egységbe foglalni a két alárendelt szférát. Végül itt feloldódik az ember alapvető belső meghasonlottsága; amit „odaát” még csak nagy küzdelmek árán lehetett biztosítani, az „itt” magától értetődő természetesség: anyag, élet, lélek, kegyelem – mind belesimul abba, Aki maga a Lét, az Egy, akiben nincs többé más, csak Szeretet. – Megtanulhatjuk ebből, hogy az igazi szeretetnek alapvető jellemzője ez a teljesség. A félelmelek vagy az egy irányban kikezdett karakterek rendszerint nem képesek az igazi szeretetre, hisz abba bele kell szorítani a szerteficánkoló lét minden rétegét, mint mondani szokták: a szeretetből adott pohár vízben benne remeg az egész ember...

Az ujjongóan bontakozó örömtémával tehát beléptünk az örökkévalóság birodalmába. Amilyen fenséges és szárnyaló ez a dallam, olyan egyszerű. Legegyszerűbb alakjában nem is annyira az ujjongó örömet, mint inkább csendes, boldogító harmóniát fejez ki. „A 24 ütemre terjedő óriásmelódia szinte végig a legegyszerűbb diatonikus szekundlépésekben halad, és csak három helyen alkalmaz a szekundnál nagyobb lépést” (Bartha, i. m.).

Nagy kontraszt ez a való élet bonyolultságával szemben. Lám, a szintézis legmagasabb fokán a lét egyszerűsödik, a boldogság pedig nő. Az ember itt

megsejti, hogy a legegyszerűbb lét az Isten, ezért a legnagyobb boldogságot jelenti számunkra. Aki sokat beszél az Istenről, az valójában semmit sem mond Róla, de aki meghallgatja ezt az egyszerűségében oly sokat mondó dalt, az elimádkozhatja Szent Tamással: „*Libera me Deus a multiloqua de Te!*” (Ments meg, Uram, attól, hogy sokat beszéljek Rólad!)

A megtalált egyszerű és nagyszerű dallam szinte uralja az egész tételt, miként a mennyi örömeinek középpontjában is maga Isten áll. Minden ámulat és csodálat tárgya Ő. Annaira mindent betölt szeretetével, hogy még a témavariációk nagy része is változatlanul hagyja a fennkölt dallamot. Nem lehet eléggé izlelgetni ennek az örömeinek földöntúli jellegét. Valósággal szoktatnunk kell magunkat ahhoz, hogy már elhagytuk a végesség dübörgő zakatolását (Sík Sándor: A hetedik nap dallama – Virágzó szőlők illata):

„Fülemről immár lepattant a zár,
Mint szememről a hálgyó és agyamról
A végesség bilincse. Szabadon
Úszom a zengő dallam-óceánban,
Amelynek nem volt és nem lesz határa,
Eleje nincsen, vége nincsen: él.
És minden hang a Te pálcád útése:
Testekben, szívekben és vonalakban
Remeg és kúszik, tündököl és táncol,
Ölelkezik és mosolyog a Dallam,
A Hetedik Napé, szerelmed dallama.”

„Minden Te vagy, és Benned minden él.
A csöpp halál: a halhatatlan élet
Szemrebbenése, a Nagy Életé,
Ami te vagy, mert egyedül Te vagy,
És ajkádön a szűnhetetlen ének,
Mely önmagadról és önmagadért
És önmagadnak, időtlen időktől
És időtlen időktől orgonálja,
Hogy szent, szent, szent,
és ámen, és hozsanna!”

Beethoven kifejezőerejének plaszticitása szinte már szoborszerű, és ezt még fokozza az emberi hang bevonásával. Nem Schiller örömodójának programzenésítése ez, hanem az óda csak alkalom arra, hogy szuverén felhasználásával az egész emberiséget mint testvéri nagy családot belevonja az isteni szeretet csodás áramába. Megszűnik az egyének elkülönülése, az egész emberiség a legtökéletesebb örömben és boldogságban egyesül a végtelen Istennel. Kiszorít ez minden más érzést, miként Dante mondja (Divina Comedia. Paradisom, XXXIII, 100-102):

„Olyanná lesz a lélek ama Napban
merülve el, hogy bármí másba nézzen
lehetetlen, hogy megnyugodjon abban.”

Az éjszaka ijesztő rémei messze tünnek, ragyogó világosság árasztja el a Mindenséget, a mennyei Jeruzsálem szimfonikus megéléseinek lehetővé válását: „Nézd, ez Isten hajléka az emberek között. Ő velük fog lakni, azok pedig az Ő népe lesznek, és maga Isten lesz velük. Letöröl szemükről minden

könnyet. Halál nem lesz többé, sem gyász, sem jajgatás, sem fájdalom. Ami eddig volt, elmúlt” (Jel 21,3-4).

Az 543. ütemtől kulminál a zenekar és a kórus tömör összhangjára épült apoteózis. Mintegy összefoglalja az egész mennyei élményanyagot. Azt hitelnék, hogy a mű befejezést nyert. Még egyszer átéljük Schiller verssorait (Az örömhöz):

„Gyűlj ki, égi szikra lángja,
Szent öröm, te drága, szép!
Büvölköddbe, ég leánya,
Ittas szívünk vágyva lép.
Újra fonjuk szent kötődés,
Mit szokásunk szétszabott.
Egy-testvér lesz minden ember,
Hol te szárnyad nyugtatod.

Milliók ti, kárt a karba!
Gyűljön csók az ajkakon!
Túl a csillagsátoron
Él mindnyájunk Édesatyja!”

A műnek azonban nincs vége. Beethoven kimeríthetetlen fantáziája, lebirhatatlan variáció- és ötletgazdagsága új meglepetésekkel és megrendítő élményekkel szolgál.

Új téma, új ütem, új tempó: *Andante maestoso*. Az énekkar férfihangjai olyan dallamot intonálnak, amelynek vallásos jellege kétségtelen, „gregorián jellegű fordulatok, és a Palestrina-zene harmóniaszövésének hatása érzik a legjellegzetesebb pontokon”, épp a

„Milliók ti, kárt a karba!
Gyűljön csók az ajkakon!
Túl a csillagsátoron
Él mindnyájunk Édesatyja”

– szavaknál.

Mindennél világosabban mutatja ez, hogy a milliók testvérisége nem valami utópisztikus ideológia, hanem kizárólag a vallásban, az istengyermekségben megvalósítható eszmény. Az ember-szeretetre tanító Isten mélyen meghatja az emberektől annyi meg nem értést elszenvedett művészt.

Amikor azt hittük, hogy a természet-fölöttiség érzékeltetése már fokozhatatlan, akkor kapjuk a legmegrendítőbb beethoveni vallomást. Valósággal megbűvölik Schiller szavai:

„Milliók, ti porba hulltok?
Érzed, élet, Alkotód?
Rejtik őt a csillagok!
Sátrukon túl, él az Úr ott!”

Az istenélménytől megrendült ember csodásan szép muzsikája ez. Ennyit már igazán nem várhattunk egy világi művésztől. Nem belemagyarázás ez már? Aztán a tempójelzésre nézünk, és bölintünk: *Adagio ma non troppo e devoto* – írta az utasítást, tehát *áhitatosan*. Ehhez hasonló megrendülést talán a Missa Solemnis Sanctusában tapasztalhatunk. Jellegzetesen beethoveni, tehát mélyen és egyetemesen emberi magatartás. A látomás önmagáért beszél: az Isten nagysága és túlaradó szeretete előtt megrendült embermilliók a porba

hullnak. „Egészen különösen extatikus, minden eddigi zene kifejezését messze maga mögött hagyó zenére ihlette Beethoven Schillernek ez a verssora: „Über Sterne muss Er wohnen”. A „fűvők titokzatos lüktetésével, a vonózenekar reszkető tremolójával és az énekkar hihetetlen magasan, emberfeletti módon, hosszan kitarított akkordhangjaival lélegzetelállító szuggesztivitással vetíti elénk” az Isten szemléletében „áhitatosan elmerült Beethoven hangulatát” (Bartha, i. m.).

A zene nyelvén aligha lehet többet elmondani, imában pedig aligha lehet ilyen szépen elmondani!...

Még egy variáció, aztán megindul a finálét megkoronázó óda. Fékevesztett körtánc szédületes tempója ragad magával, mintha a második tétel bacchanáliájának megmésesült égi mása volna. Az öröm és boldogság minden mértékben túlaradó lesz: „a zenekar fokozódó hangerővel festi alá az ének-szólamok hovatovább extázis jellegű tombolását” (Bartha, i. m.). A végső kifejelet előtt még egyszer meghatódik a testvériség gondolatától. Majd a tempó szinte teljesen elragad. Az ujjongó, diadalmos öröme már nincsen semmi gátja. Isten és ember, egyén és közösség a partjai ennek az örömoceánnak. E szélsőséges iramot még a befejezés küszöbén is megtorpantja, hogy újabb néhány ütemnyi „maestoso”-val gazdagítsa szépségét. De a diadalmos öröm már feltartóztathatatlan, a zenekar tombol. A kórusból a „Gottesfunken” (Égi szikra) szavaknál fogy ki a szó. Az az égi szikra, melyet Isten belegyűrt a sárba, megdolgozta, átlakosította az anyagot, kiizzított belőle minden salakot, és most visszatalálva Tűzforrásához, örökké tartó extatikus lobbanásban megtalálja végső boldogságát. Egy energikus gesztus zárja le a szimfóniát, valósággal ki kell tépni magunkat a látomás büvköréből, hiszen az az öröm örökké tartó, nekünk pedig sürgősen munkához kell látnunk, hogy mindnyájunk számára megszerezjük azt...

Elviharzott ez a nagyszerű mű, mely az ember minden idegszálát mozgásba hozta. Együtt éltük meg Beethovennel az emberiség sorsát: tragédiáját, de örömet is. Ha az első tétel letepert és megfélemlített, a második szinte magával ragadott, a harmadik térdre kényszerített, akkor a negyedik valóban a mennybe emelt...

Miközben feltápaszkodtam a látomás kábulatából, élményemet egy tétova mondatba foglaltam: Ez a szimfónia a hangokba oldott szeretet!

Önkéntlenül is egy templom felé indultam, de a templom csendjében imádság helyett egyre csak Beethoven szavai kavargtak a lelkemben:

„Nincs magasabb dolog, mint a többi embernél közelebb jutni Istenhez, és árasztani az Istenség sugarait az emberiségre!”

(Budapest, 1961)